

KO HA TŪHULU VAVE KI

He sīpinga līpooti ki he Tier 4 (Lēvolo 4)

Fakatokanga'i: 'Oku fiema'u ke fakakakato 'a e līpooti ki he faifatongia (performance report) 'o ngāue'aki 'a e Lea Faka-Pilitāniá pe Te Reo Māori.

Koe'uhí ko ha kautaha ngāue'ofa ia kuo 'osi lēsisita, kuo pau ke ke fakahū ha foomu fakamatala fakata'u (annual return form) pea mo ha līpooti ki he faifatongia 'a ia 'okú ne fakakakato 'a e ngaahi tu'unga fakalīpooti lolotongá. 'Oku fiema'u ke fakahū 'eni 'o 'oua 'e toe tōmui ange 'i he māhina 'e ono hili 'a e ngata 'o hōo ta'u fakapa'angá.

Kuo fa'u 'e he External Reporting Board (Poate Tua'ā ki he Ngaahi Līpooti) ha sīpinga faingofua ange ma'á e ngaahi kautaha ngāue 'ofa tier 4 (lēvolo 4) iikí. Ko e tūhulu ko 'eni 'oku fakataumu'a ke kaungā lau fakataha ia mo e sīpinga līpooti ko iá, 'o 'oatu ai ha ngaahi faka'uhinga lea mo ha ngaahi fakatātā ki he ngaahi kongā tefitó.

Ko e sīpinga līpooti faingofua ko 'eni 'oku fa'u ia ma'á e ngaahi kautaha ngāue 'ofa Tier 4 iikí. 'E ala 'i ai ha'o:

- ▶ 'akauni pangikē pē 'e taha;
- ▶ ngaahi nāunau/koloa mahu'inga 'e ní'ihī pē pe 'oku hala ke 'i ai (ko e ngaahi me'a 'okú ke ma'ú hangē ko ha ngaahi me'alele, kekekele pe fale);
- ▶ ngaahi fatongia mahu'inga 'e ní'ihī pē pe 'oku hala ke 'i ai (ko ho ngaahi mo'ua hangē ko ha ngaahi nō pangikē); pea mo
- ▶ 'ikai kau ki ha ngaahi vā fekau'aki 'oku fihī (hangē ko ha ngaahi fakapa'anga laui-ta'u pe pule'i ha ngaahi pisinisi).

Ko e ngaahi kautaha ngāue 'ofa 'oku nau fie fakakau ha fakamatala fakalahi 'i he'enau ngaahi līpooti (hangē kapau 'oku fiema'u atu ia 'e he'ene kau fakapa'angá) 'e lava ke nau kei ngāue'aki 'a e Sīpinga Līpooti Tier 4 kakató ke līpooti atu 'aki ha fakamatala fakalahi 'oku 'ikai pau (optional) ke fakakau.

Koe'uhí 'oku toe nounou ange 'a e sīpinga līpooti faingofuá ia 'i hono fakahoa ki he sīpinga līpooti kakató, kuo mau tōo ai 'a e ngaahi fakakaukau tefito mei he'emaui Tūhulu ki he Tier 4 'o fakakau kinautolu 'i heni ke ke 'ilo ki ai. Kapau te ke tatūsia 'i ha me'a, vakai ki he'emaui tūhulu kakató ki ha tokoni.

Kakanó

- ▶ Fakamatala ki he Ngaahi Pa'anga Hū Maí mo e Ngaahi Totongí
- ▶ Fakamatala ki he Ngaahi Koloá mo e Ngaahi Mo'ua
- ▶ Ngaahi vā fengāue'aki mo ha kupu fekau'aki

Fakamatala 'o e Ngaahi Pa'anga Hū Maí mo e Ngaahi Totongí

Ko e taumu'a 'o e Fakamatala 'o e Ngaahi Pa'anga Hū Maí mo e Ngaahi Totongí ko hono lipooti atu 'o e pa'anga kotoa pē na'e ma'u (receipts) mo totongi atu (payments) 'e ho'o kautaha ngāue 'ofá ki he'ene ngaahi ngāue lolotonga 'o e ta'u fakapa'angá. Ko e fakamatalá ni 'okú ne toe fakahā foki 'a e lahi 'o e pa'anga na'e ma'u 'e ho'o kautaha ngāue 'ofá 'i he kamata'anga mo e ngata'anga 'o e ta'u fakapa'angá.

Ko ha founa faingofua ke fakakaukau atu ai ki heni ko e fakamatala ko ia ki he ngaahi pa'anga hū maí mo e ngaahi totongí ko ha fakanounou ia 'o e fakamatala fakapangikē (bank statement) 'a ho'o kautaha ngāue 'ofá ki he ta'ú.

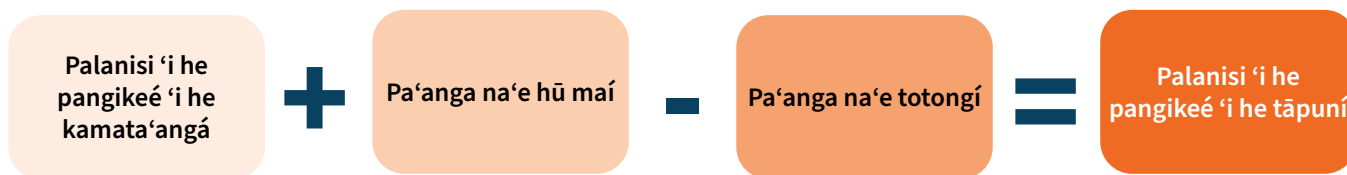
'Oku fiema'u 'a ho'o kautaha ngāue 'ofá ke ne fakakulupu 'a 'ene ngaahi pa'anga hū maí mo e ngaahi totongí ki he ngaahi fakafa'ahinga 'i laló.

Fa'ahingá	Fakamatalá	Ngaahi Fakatātaá
Pa'anga ngāue hū maí		
Ngaahi foaki 'ofa, feinga pa'anga mo ha ngaahi pa'anga hū maí kehe 'oku tatau mo ia	Fakakau 'i heni 'a e pa'anga fakakātoa na'e ma'u meí ha ngaahi tokoni fakapa'anga (grants) mo ha ngaahi foaki pa'anga/koha 'a ia na'e 'ikai ma'u tu'unga mei hano fakatau atu 'o ha koloa pe sēvesi. Vakai ki he fakamatala fakalahi 'i he peesi 20. 'Oku 'ikai fakakau 'i he kongá ia ko 'ení 'a e ngaahi foaki 'ofa na'e fakahoko 'e he kau mēmipá 'o ho'o kautaha ngāue 'ofá (kapau 'oku 'i ai hano kau mēmipá). 'Oku lēkooti 'a e fakamatala ia ko 'ení 'i he fa'ahinga hono hokó. Ki he ngaahi pa'anga hū maí meí he ngaahi feinga pa'angá, fakakau 'a e fakakātoa 'o ha fa'ahinga pa'anga na'e ma'u meí ha feinga pa'anga.	- Ngaahi Foaki 'Ofá: Pa'anga na'e foaki atu kiate koe 'e ha tokotaha/kautaha fakapa'anga mei tu'a, mo e ngaahi me'a peheé. - Ngaahi pa'anga hū maí meí he feinga pa'angá: Ngaahi kole pa'anga fakata'u, pō pingikou/ kuisi, fakatau keke, tunu sōsisi fakatau, ngaahi kai efiafi totongi, ngaahi pasā/fea, ngaahi fakatau koloa meí ha puti 'o ha me'alele, fakapa'anga, ngaahi sipoti, mo e ngaahi me'a peheé.
Ngaahi totongi 'oku 'eke (fees), ngaahi lēsisita fakafo'i'ulu fakata'u (subscriptions), mo ha ngaahi pa'anga hū maí meí he kau mēmipá	Kapau 'oku 'i ai ha kau mēmipá 'o ho'o kautaha ngāue 'ofá, fakakau 'i heni 'a e fakakātoa 'o e pa'anga na'e ma'u meí ho'o kau mēmipá.	Ngaahi totongi mēmipá, lēsisita fakafo'i'ulu, ngaahi foaki 'ofa/koha mo ha feinga pa'anga na'e ma'u meí he kau mēmipá, pe pa'anga na'e ma'u meí ho'o kau mēmipá meí ha ngaahi koloa pe sēvesi na'e fakatau atu.
Ngaahi pa'anga hū maí mei hano fakatau atu 'o ha ngaahi koloa pe sēvesi	Ko e pa'anga fakakātoa na'e ma'u mei hano fakatau atu 'o ha ngaahi koloa pe sēvesi	- Pa'anga hū maí mei hano haea atu ki tu'a 'o e ngaahi sea kā má e fānaú. - Ngaahi tokoni fakapa'anga ko ha alepau ia ki hano fakatau atu 'o ha ngaahi koloa pe sēvesi.
Ngaahi totongi tupu pangikē mo ha ngaahi pa'anga hū maí meí ha 'inivesi pa'anga	Pa'anga fakakātoa na'e ma'u meí ha ngaahi 'inivesi 'a ho'o kautaha ngāue 'ofá.	Pa'anga tupu meí he pangikeé pe pa'anga 'inasi (dividends) meí ha ngaahi 'inivesi pa'anga.
Ngaahi pa'anga hū maí kehe	Ko e fakakātoa 'o e pa'anga na'e hū maí. Kapau 'oku lēsisita 'a ho'o kautaha ngāue 'ofá ki he GST pea ko e fakamatala 'okú ke fakahū 'i he kongá ko 'ení 'oku 'ikai fakakau ki ai 'a e GST, 'e fiema'u ke ke fakahū 'a e mahu'inga 'o e GST 'i heni.	Totongi huhu'i meí ha malu'i, ngaahi pa'anga ma'u hokohoko meí ha 'inasi 'i ha koloa (royalties), GST (kapau 'oku lēsisita ki he GST pea 'oku lēkooti 'a e fakamatalá 'o 'ikai fakakau ki ai 'a e GST).

Konga	Fakamatalá	Ngaahi Fakatātaá
Pa'anga ngāue hū atú		
Ngaahi fakamole ki he feinga pa'angá	Fakakātoa 'o e ngaahi totongi ke tāpuni 'a e ngaahi fakamole ki he ngaahi ngāue feinga pa'angá.	<i>Totongi ki he feitu'u fai'anga feinga pa'angá, tu'uaki mo e fakamāketi, me'a'ofa ki ha ngaahi nāunau na'e kole, fakamole ki he ngaahi pale, ngaahi totongi pe komisoni na'e totongi ki ha kau feinga pa'anga mei tu'a, ngaahi fakamole ki he koloa ki he tunu sōsisi (sōsisi, soosi, mā mo e ngaahi me'a peheé).</i>
Ngaahi totongi ki he kau ngāue mo e kau ngāue 'ofá	Kapau 'oku fakangāue'i 'e ho'o kautaha ngāue 'ofá ha kau ngāue pe 'i ai ha'á ne kau ngāue 'ofa, fakahū 'a e fakakātoa 'o e ngaahi totongi kotoa pē na'e kaunga ki aí 'i heni.	<i>Ko e ngaahi vāhenga fakata'ú mo e vahe lau uiké, kau ai ha kau ngāue fakataimi, kau konituleki ki ha ngāue angamaheni, totongi fakalangilangi (honoraria) ki he ngaahi faifatongia ko ha mēmipa 'o e poaté, PAYE, ngaahi totongi Kiwisaver, ngaahi totongi ACC, ako ma'a e kau ngāue mo ha ako ngāue, kumi mo fakangāue'i 'o ha kau ngāue (recruitment).</i>
Ngaahi totongi 'oku kaunga ki hono fakatau atu 'o ha ngaahi koloa pe sēvesi	Fakakātoa 'o e ngaahi totongi na'e fakahoko 'o kaunga ki hano fakatau atu 'o ha ngaahi koloa pe sēvesi 'e ho'o kautaha ngāue 'ofá.	<i>Ngaahi totongi mo'ua (totongi fale, totongi tukuhau ma'u 'api, 'uhila, telefoni), ngaahi fakamole ki he IT (komipiuta), ngaahi malu'i, ngaahi monomono, ngaahi ngāue tauhi 'api, nāunau faka'ōfisi (stationery), fotokopi, pulusi tohi, ngaahi fakamole ki he lī tohi/kūlia, ngaahi fakamole ki ha ngaahi polokalama fakakomipiuta, fakama'a 'api.</i>
Ngaahi tokoni fakapa'anga mo ha ngaahi foaki 'ofa na'e totongi ki tu'a	Kapau 'oku tufotufa atu 'e ho'o kautaha ngāue 'ofá ha pa'anga 'o fakafou 'i ha tokoni fakapa'anga pe ngaahi foaki 'ofa, fakahū 'a e fakakātoa ki he ngaahi me'a ni 'i heni.	<i>Ngaahi tokoni fakapa'anga na'e totongi ki tu'a, ngaahi sikolasipi na'e totongi ki tu'a, ngaahi foaki 'ofa na'e fakahoko ki tu'a, ngaahi tākaki pa'anga na'e fakahoko ki tu'a, ngaahi foaki 'ofa kehe.</i>
Ngaahi totongi kehe	Fakakātoa 'o ha ngaahi totongi kehe na'á ke fakahoko 'oku 'ikai kaunga tonu ki ha taha 'o e ngaahi fa'ahinga 'i 'olungá.	<i>Ngaahi totongi tupu, ngaahi totongi mēmipa 'i ha ngaahi kautaha fekau'aki, ngaahi totongi 'ātita, ngaahi fakamole fakapangikē.</i>

Fakapalanisi 'o e Statement of Receipts and Payments (Fakamatala ki he Ngaahi Pa'anga Hū Maí mo e Ngaahi Totongi)

'Oku totonu ke hā 'i he Statement of Receipts and Payments 'a e fe'unuaki holo 'a e palanisi fakapangikē 'a ho'ō kautaha ngāue 'ofá 'i he ta'ú. Ko e palanisi 'a ho'ō kautaha ngāue 'ofá 'i he kamata'angá, tānaki atu ki ai mo ha ngaahi pa'anga hū mai, to'o mei ai ha ngaahi totongi, 'e tatau ia mo e palanisi tāpuni 'o ho'ō 'akauni pangikeé.

Kuo mau 'oatu ha Fakatātā 'i lalo:

Statement of Receipts and Payments			
For the Year Ended:			
31 December 2020			
		Current Year	Last Year
Operating Receipts			
Donations, fundraising and grants		70	110
Fees and other receipts from members		200	300
Receipts from selling goods or providing services		-	130
Bank account interest and other investment income		5	10
Other receipts		0	-
Total Operating Receipts	Money received	275	550
Operating Payments			
Fundraising costs		50	50
Payments to employees and volunteers		-	-
Payments related to providing goods or services		75	100
Grants and donations paid		100	-
Other payments		150	150
Total Operating Payments	Money paid	375	300
Operating surplus/(deficit) for the year		- 100	150
Plus opening total of all bank accounts and cash on hand	Opening bank balance	350	200
Closing total of all bank account balances and cash on hand	Closing bank balance	250	350

Statement of Resources and Commitment (Fakamatala ki he Ngaahi Koloá mo e Ngaahi Mo'uá)

Ko e taumu'a 'o e Statement of Resources and Commitments ko hono tuku atu 'o ha 'ata 'o e ngaahi koloa mo e mo'uá lalahi 'o ho'o kautaha ngāue 'ofá 'i he ngata'anga 'o ho'o ta'u fakapa'angá.

Ko e hā 'a e 'uhinga 'o e "significant" (mahu'inga lahi)?

'Oku fiema'u ke ke lēkooti pē 'a e ngaahi koloa mo e ngaahi mo'uá 'oku **mahu'ing lahi**.

Ko e **significant (mahu'inga lahi)** ko ha fo'i lea fakatauhitohi ia 'oku 'uhinga 'oku fiema'u ke ke ngāue'aki ha fakafuofua lelei. 'Oku mahu'inga lahi ha koloa pe mo'uá kapau 'e hoko hano fakakau pe tuku ia mei ho'o līpooti faifatongia ke ne liliu ai 'a hono mahino'i fakalūkufua 'e he kau laukongá 'a ho'o kautaha ngāue 'ofá. Ko ha me'a 'oku **'significant'** 'e kehekehe pē ia ki he kautaha ngāue 'ofa takitaha. Fakatātā ki aí, ko ha me'a 'oku mahu'inga lahi ki ha ki'i kautaha ngāue 'ofa sí'isí'i 'e 'ikai ala mahu'inga lahi ia ki ha kautaha ngāue 'ofa lahi ange.

Ko e hā 'a e Resources and Commitments (Ngaahi Koloa mo e Ngaahi Mo'uá)?

Ko e ngaahi koloá ko e me'a ia 'oku ma'u 'e ho'o kautaha ngāue 'ofá pea mo e me'a 'oku mo'uá atu 'aki ki aí. Ko e ngaahi mo'uá ko e ngaahi fatongia ia ki ha ni'ihī kehe pea mo e me'a 'oku mo'uá 'aki 'e he kautaha ngāue 'ofá 'i he ngata'anga 'o 'ene ta'u fakapa'angá.

Tēpile	Kalasi	Ngaahi Fakatātaá
Ngaahi Koloá	Ngaahi 'Akauni Pangikē mo e pa'anga pepa	'Akauni sieke, 'akauni fakahū pa'anga
	Pa'anga 'oku tauhi ma'á ha ni'ihī kehe	Kapau kuó ke hoangāue mo ha kautaha kehe ke mou kaungā ngāue 'i ha polōseki fakafekau'aki pea 'okú ke tauhi 'a e pa'angá.
	Pa'anga 'oku mo'uá atu ki he sino ngāué	Ngaahi tohi mo'uá te'eki ai totongi, totongi tupu ke totongi mai, tokoni fakapa'anga na'e 'osi tukupā ke foaki mai ka kuo te'eki ai ke ma'u, ngaahi GST na'e totongi fakafoki mai.
	Ngaahi koloa hā mai	Kelekele mo e ngaahi fale, ngaahi me'alele, ngaahi komipiuta, ngaahi polokalama fakakomipiuta, nāunau fale, me'angāue faka'ōfisi, koloa 'osi ngaahi/kongokonga koloa.
	Ngaahi 'inivesi pa'anga	Ngaahi 'inasi (shares), ngaahi pooni (bonds), etc.
Ngaahi Mo'uá	Pa'anga ke totongi atu 'e he sino ngāué	Totongi fale ke totongi, totongi tukuhau ma'u 'api ke totongi, ngaahi 'akauni ki he ngaahi sēvesi angamaheni ('uhila, vai, kasa, telefoni), vahe lau 'aho mo e vāhenga fakata'u ke totongi, ngaahi totongi ke fakahoko ki he IRD, ngaahi totongi tupu ke totongi, ngaahi tokoni fakapa'anga ke totongi atu 'e ho'o kautaha ngāue 'ofá 'a ia kuo 'osi tali ka kuo te'eki ai totongi atu, ngaahi nō ke totongi.
	Ngaahi mo'uá kehé	Aleapau lisi pe totongi fale kuó ke 'osi tukupā ke totongi, tukupā ke 'oatu ha nō pe tokoni fakapa'anga, pa'anga na'e 'osi ma'u ki ha ngāue 'e toki fakahoko 'i he kaha'ú.
	Ngaahi Fuakavá (Guarantees)	'Oku hoko ha kautaha ngāue 'ofa ko ha fuakava malu'i ki ha nō.

Ngaahi vā fengāue'aki mo ha kupu fekau'aki

'Oku fiema'u atu 'e he tu'unga fakalīpooti ki he Tier 4 'a e ngaahi kautaha ngāue 'ofá ke nau līpooti ha ngaahi vā fengāue'aki mo ha kupu fekau'aki 'oku nau kaunga ki ai. Ko ha fengāue'aki mo ha kupu fekau'aki ko hano 'unuaki'i atu 'o ha pa'anga, koloa pe sēvesi 'i he vaha'a 'o ha kautaha ngāue 'ofa mo kinautolu 'oku nau fengāue'aki vā ofi pea 'i ai hanau mafai ke nau takiekina (influence) 'a e kautaha ngāue 'ofá.

Ko hai ha ngaahi kupu fekau'aki?

Ko e ngaahi kupu fekau'aki 'e malava pē ko ha kakai pe ko ha ngaahi kautaha, kau ai 'a e:

- ▶ kakai 'oku 'i ai ha'anau mafai ke takiekina ha ngaahi faitu'utu'uni lalahi mo e fakapa'anga 'a e kautaha ngāue 'ofá (hangē ko e kau ma'u lakangá, kau mēmipa kōmiti, kau pule), pea mo e ngaahi mēmipa ofi 'o honau ngaahi fāmilí (hangē ko ha mātu'a, hoa, tokoua, pe tama);
- ▶ ngaahi kautaha 'oku 'i ai hanau mafai lahi ke takiekina 'a e kautaha ngāue 'ofá (hangē ko 'ení, ko ha kautaha 'okú ne fokotu'u atu ha kau mēmipa 'o e kulupu pule 'o e kautaha ngāue 'ofá).

'Oku 'ikai lau ha kakai ia 'oku 'i ai hanau mafai lahi ke takiekina ha faitu'utu'uni kapau 'oku nau kau 'i hono fakalele faka'aho pē 'o e kautaha ngāue 'ofá pea 'ikai ha'anau kaunga ki hono tataki mo 'ene ngaahi faitu'utu'uni fakapa'angá.

Ko e hā ha ngaahi fengāue'aki mo ha kupu fekau'aki?

Ko ha fengāue'aki mo ha kupu fekau'aki ko hano 'unuaki'i atu 'o ha pa'anga, koloa pe sēvesi 'i he vaha'a 'o ha kautaha ngāue 'ofa mo ha kupu fekau'aki. Kuo pau ke ke līpooti ha fengāue'aki mo ha kupu fekau'aki 'a ia 'oku:

- ▶ **mahu'inga lahi** ki ho'o kautaha ngāue 'ofá ('i hono natulá pe mahu'inga fakapa'angá); pe
- ▶ 'ikai fakahoko 'o fakatatau ki he ngaahi fakangatangata mo e ngaahi makatu'unga angamahení (hangē ko 'ení, ko hano fakama'ama'a pe foaki atu 'o ha ngaahi koloa, pe ko hano fakama'ama'a pe 'oatu ta'etotongi ha ngaahi sēvesi fakapolofesinale).

Fakatātā 'o ha fengāue'aki mo ha kupu fekau'aki

Fakamatala'i 'a e fa'ahi 'oku kaunga ki ai	Fakamatala'i 'a e fengāue'aki na'e fakahokó	Ta'ú ni	Ta'u kuo 'osí
Ko Hemi Tamihauá ko ha mēmipa ia 'o ha sino pule pea 'oku toe 'o'ona foki 'a e ABC Training Ltd.	Na'e kau 'a e ABC Training Limited ki hano tokanga'i 'o ha polokalama ako fo'ou ma'a e kautaha ngāue 'ofá.	\$2,000	\$0